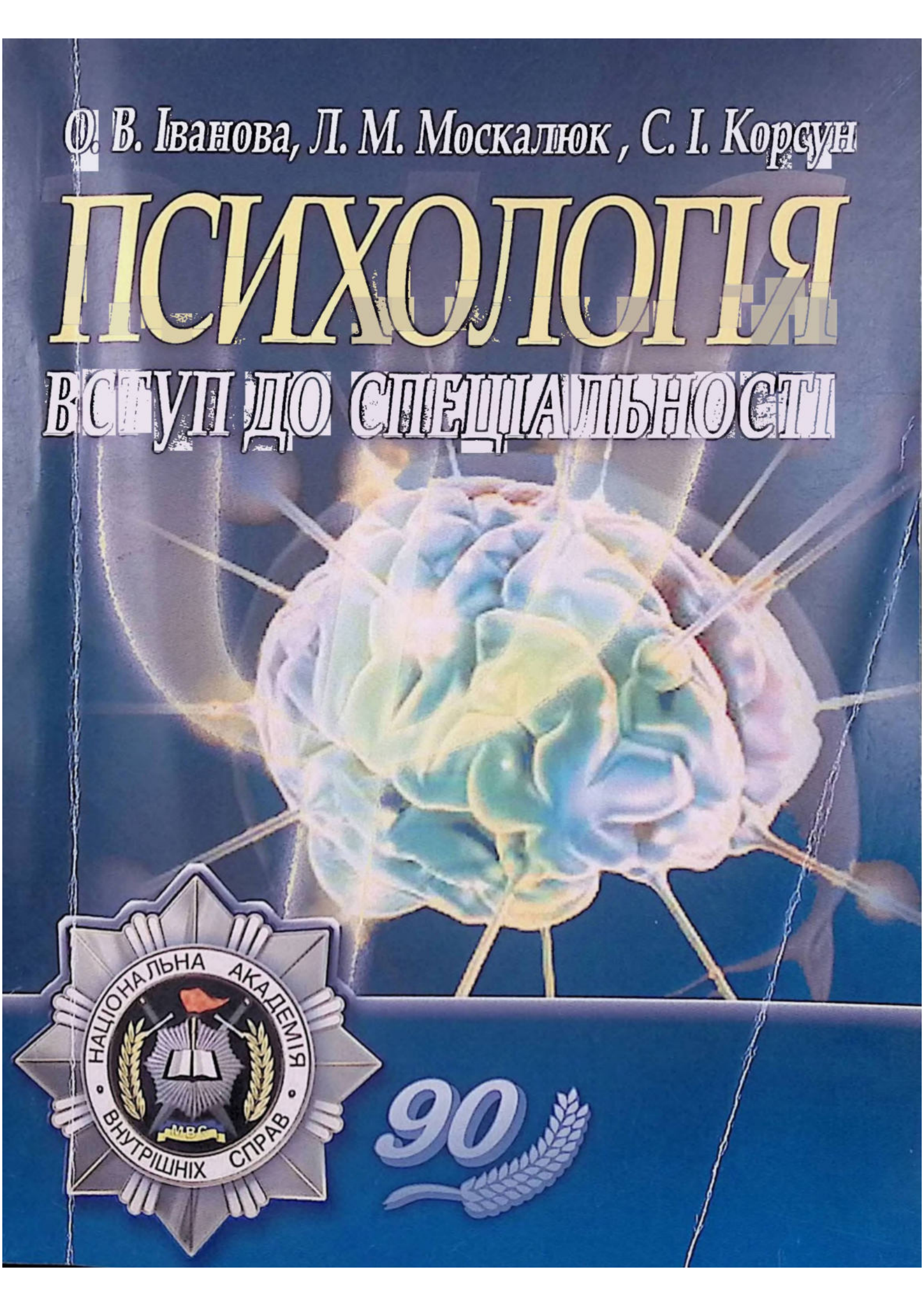
О. В. Іванова, Л. М. Москалюк, С. І. Корсун

ПСИХОЛОГІЯ

ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МВС
90

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

90-РІЧЧЮ

НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ

О. В. Іванова, Л. М. Москалюк, С. І. Корсун

ПСИХОЛОГІЯ:
ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
для студентів вищих навчальних закладів

«Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ – 2013

УДК 159.9(075.8)
ББК 88.3я73
І-21

Гриф надано
Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
(Лист № 1/11-5184 від 17.04.2012 р.)

Рецензенти:
Швалб Ю.М., доктор психологічних наук, професор;
Курило В. І., доктор юридичних наук, професор;
Криволапчук В. О., кандидат юридичних наук, доцент.

Автори:
Іванова О. В., кандидат психологічних наук, доцент;
Москалюк Л. М., кандидат юридичних наук;
Корсун С. І., кандидат психологічних наук.

Іванова О. В. Психологія: вступ до спеціальності. [текст] : навч. посіб. /
І-21 О. В. Іванова, Л. М. Москалюк, С. І. Корсун – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 184 с.

ISBN 978-617-673-111-5

Підготовлений навчальний посібник дає загальне уявлення про психологію як науку, становлення психології у донауковий період, становлення наукової психології та існуючі галузі цієї науки. Також у посібнику розглядаються основні види діяльності психолога у всьому їх розмаїтті, напрями діяльності практичного психолога і зокрема психолога в органах внутрішніх справ. Наведено вимоги до моральної сфери особистості психолога та систему моральних норм, що закріплені у Етичному кодексі психолога. З метою розширення кругозору майбутніх психологів висвітлено діяльність міжнародних психологічних організацій, які об'єднують та координують роботу психологів у багатьох країнах світу. Дано цікавий історичний екскурс щодо становлення та розвитку вітчизняної відомчої психологічної науки. Висвітлюються цікаві факти та постаті, що започаткували вітчизняну психологію.

Посібник призначений для викладачів, курсантів та студентів психологічних факультетів та психологічних спеціальностей вузів, спеціалістів психологів, педагогів, усіх хто цікавиться психологією.

УДК 159.9(075.8)
ББК 88.3я73

ISBN 978-617-673-111-5

© Іванова О. В., Москалюк Л. М., Корсун С. І., 2013.
© «Видавництво «Центр учбової літератури», 2013.

РОЗДІЛ ІІІ.
ПСИХОЛОГ ЯК ПРОФЕСІОНАЛ

3.1. Особливості професійної підготовки психологів

Психолог у будь-якій сфері соціальної практики виконує специфічні функції й слід зазначити, що виходячи з його типових задач він повинен володіти певним рівнем розвитку професійної майстерності та відповідно розвиненою системою знань, вмінь та навичок.

Професійні вміння визначають успішність практичної діяльності психолога, його здатність застосовувати свої знання. До основних професійних вмінь, виходячи з головних видів діяльності психолога, відносять:

- дослідницькі вміння — вміння виокремлювати психологічну проблему; організовувати та проводити психологічне дослідження; обробляти, аналізувати та узагальнювати отримані результати, робити висновки;
- комунікативні вміння — вміння спілкуватися та взаємодіяти з іншими людьми; встановлювати та підтримувати контакти з оточуючими, сприймати та розуміти особливості особистості інших; вміння співпереживати, аналізувати власну поведінку, керувати власним емоційним станом і процесом спілкування; вміння аргументувати та переконувати;
- дидактичні вміння — вміння продуктивно навчати, забезпечувати розвиток і корекцію діяльності особистості та колективу; здійснювати вибір і реалізацію ефективних моделей, алгоритму і технології діяльності; організовувати соціально-психологічну роботу і особисто брати участь у проведенні адекватних заходів;

діагностичні вміння — вміння методично правильно проводити анкетування, тестування, заходи психологічної корекції та інших впливів на людину; використовувати психологічний інструментарій, адекватний задачі та особливостям праці

персоналу; інтерпретувати результати психодіагностики, виявляти властивості особистості і можливості її продуктивної діяльності;

- проектувальні та корекційні вміння — володіння конкретними методами та методиками психологічної корекції; вміння чітко визначати мету, коло завдань корекційної роботи, вибирати її стратегію та тактику; розробляти та реалізовувати корекційні програми; формувати позитивну «Я-концепцію» у клієнта, самоаналіз і адаптацію до нових реальних умов; здійснювати первинну профілактику алкоголізму, наркоманії та інших шкідливих звичок людини; проводити психологічну експертизу та реабілітацію людини; консультувати керівників і працівників установ з питань використання психології з метою ефективної організації виробничої діяльності.

Професійні навички — це професійні дії, що виконуються легко і впевнено і дозволяють психологу ефективно виконувати свою роботу. Професійні навички набуваються з досвідом.

Розвиток компетентності та особистості психологів як фахівців починається у студентські роки і продовжується під час професійної діяльності. Н. С. Пряжніков та Є. Ю. Пряжнікова умовно виділяють такі етапи професійного розвитку психологів.

1. Захоплююче — романтичний. Проявляється у період першого знайомства з психологією.
2. Етап самоствердження. Є бажання дізнатися щось особливе про психологію або оволодіти якою-небудь незвичайною методикою.
3. Перші розчарування і пошук нових особистісних смислів у навчанні та роботі.
4. Початок самостійного розв'язання деяких психологічних проблем (теоретичних чи практичних) із застосуванням відомих технологій, методів і накопичення негативного досвіду їх використання.
5. Спроби працювати по-новому. Часто ці спроби закінчуються «розчаруванням в собі» і намаганням довести свої ідеї до досконалості. Часто на цьому етапі відбувається цікаве «прозріння»: фахівець починає розуміти, що для творчої роботи потрібне глибоке знання психологічної теорії та методології.

6. Звернення до теоретичних та методологічних основ психології, тобто до всього того, що на етапі навчання у вузі викликало відкриту «алергію».
7. Імпровізація і професійна творчість уже на основі оновленої теоретичної та методологічної бази, де органічно поєднується теорія і практика, наука і мистецтво.

Далеко не всі психологи проходять усі сім етапів, багато з них залишаються на певних етапах розвитку, тобто зупиняються у своєму професійному зростанні.

Професійний розвиток — це постійний розвиток особистості психолога, підвищення професійної майстерності та компетентності. Поки що він не має нормативних критеріїв оцінки. На відміну від цього професійна кваліфікація характеризує компетентність психолога, його підготовленість та досвід, а тому є предметом оцінювання якості професійної діяльності.

Базовим етапом професійного розвитку та становлення є навчання у вищому закладі освіти. Професійна психологічна освіта містить у собі як теоретичні, так і практичні компоненти.

Підготовку психологів сьогодні забезпечує базова вузівська освіта та післядипломна освіта. Тривалий час підготовка психологів здійснювалася на відділеннях психології філософських факультетів університетів, або на кафедрах психолого-педагогічного спрямування у педагогічних вузах. Ці нечисельні державні вузи зберігають традиційні підходи до навчання студентів-психологів і досі.

Водночас, з початку 90-х років минулого століття через різке збільшення потреби у практичних психологах в багатьох вузах, навіть технічних, відкриваються відділення та факультети психології. За даними В. П. Бочелюка та В. В. Зарицької психологів сьогодні готують 36 класичних університетів, 20 педагогічних університетів, 30 недержавних закладів і 15 технічних вузів. Попит на практичних психологів призвів до появи короткострокових курсів, на яких здійснюється перепідготовка фахівців, які мають вищу освіту, для роботи в якості психолога.

Програма підготовки психологів наближена до вимог Болонської угоди. На першому етапі студент після чотирьох років навчання отримує ступінь «бакалавр психології», це забезпечує загальну психологічну освіту. На другому етапі після закінчення магістратури психолог отримує ступінь «магістр психології». Ступінь «спеціаліст»

не вписується в болонську систему, але в зв'язку з тим, що реформування національної системи освіти до основних вимог Болонського процесу продовжується, в деяких вузах студенти мають змогу отримати ступінь «спеціаліст».

Болонський процес став революційним в області європейської освіти. Офіційною датою початку процесу прийнято вважати 19 червня 1999 року, коли представники 29 європейських країн підписали в Болоньї (місто на півночі Італії) декларацію про створення Європейського простору вищої освіти. Цю унікальну угоду сьогодні підтримують 47 країн, в 2005 році в Бергені (Норвегія) Болонську декларацію підписав і міністр освіти України. Обов'язковими параметрами цього процесу є: два рівні вищої освіти («бакалавр», «магістр»), академічні кредити ECTS, єдині європейські оцінки, академічна мобільність студентів, викладачів, адміністративно-технічного персоналу ВУЗів, європейський додаток до диплому, контроль якості вищої освіти, створення єдиного європейського дослідницького простору.

Зміст професійної підготовки психолога визначається програмою вищого навчального закладу, яка розробляється відповідно до Державних стандартів освіти за даною спеціальністю. Підготовка психологів включає вивчення значної кількості дисциплін: дисципліни фундаментальної психології, методологію та методи психологічного дослідження, дисципліни прикладної психології та практичної психології, педагогічні дисципліни. Разом з обов'язковими є дисципліни, що викладаються студентам за їх вибором.

До дисциплін фундаментальної психології відносять такі дисципліни, як вступ в психологію, загальна психологія, зоопсихологія і порівняльна психологія, історія психології, диференціальна психологія, психологія особистості, соціальна психологія, вікова психологія. Під час їх вивчення психолог отримує загальну психологічну освіту, яка необхідна в будь-якій сфері його діяльності.

Знання з методології та методів психологічного дослідження набуваються студентами під час вивчення таких предметів, як експериментальна психологія, математичні методи в психології, психологічний практикум, психодіагностика. Студенти навчаються організовувати та проводити психологічне дослідження, обробляти, аналізувати та узагальнювати його результати, робити висновки, готувати наукові звіти.

До дисциплін прикладної психології належать: клінічна психологія, педагогічна психологія, психологія праці та психологія управління. Психодіагностику, психологічне консультування, психотерапію, спеціальну психологію та психокорекцію відносять до дисциплін практичної психології. При їх вивченні студенти отримують знання з розв'язання проблем в певних сферах своєї діяльності.

Вивчення педагогіки та методів викладання психології, тобто педагогічних дисциплін, спрямовано на підготовку психологів до викладання психології в різних навчальних закладах освіти.

До програми навчання входить також підготовка курсових і дипломних робіт, проходження практики та стажування.

Основними видами практики студентів є ознайомча, навчальна та переддипломна (або стажування). Ознайомча практика має за мету отримання первинних знань про професію, ознайомлення з завданнями психолога в організаціях та закладах. Навчальна практика проводиться за профілем спеціалізації, а переддипломна є етапом, що завершує навчання, і проводиться після засвоєння студентом теоретичної і практичної програм навчання. Зміст практики визначається програмою практики та індивідуальними завданнями студентів, які можуть бути направлені на закріплення теоретичних знань та отримання уявлень про механізми їхнього практичного застосування, закріплення навичок вирішення практичних завдань, знайомство зі специфікою діяльності закладів різного профілю.

Для керівництва практикою призначається керівник практики від навчального закладу та від організації, в якій студент її проходить. По закінченню практики студенти здають звіти про проведену роботу, отримані оцінки враховуються при підведенні підсумків загальної успішності студентів.

Окрім навчальних занять у вищих навчальних закладах проводяться різні види позааудиторної роботи. Це може бути участь у роботі наукових гуртків, в роботі студентських наукових конференцій; студенти можуть ставати членами студентських наукових товариств і брати участь в роботі міжнародних студентських асоціацій. Така робота не є обов'язковою для студентів. Оскільки позааудиторна активність сприяє професійному становленню психолога, вона підтримується на всіх рівнях організації навчального процесу. Так, наприклад, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України проводить

Всеукраїнські студентські олімпіади зі спеціальності «Психологія». До участі в Олімпіаді запрошуються студенти старших курсів навчальних закладів України III–IV рівнів акретидації, у яких здійснюється підготовка фахівців за спеціальністю «Психологія».

Г. В. Панок вважає, що у нас склалася трирівнева система отримання професійних психологічних знань. На першому рівні проходить загальна теоретична підготовка, вивчаються історія психології, загальна психологія, психофізіологія, психологія особистості, експериментальна психологія, та окремі галузі психологічної науки (соціальна психологія, інженерна психологія, вікова психологія та інші). На другому рівні відбувається спеціальна психологічна підготовка і передбачається опанування загальними відомостями про прийоми роботи у певному напрямі практичної психології. Третій рівень — це знання зі спеціалізації. Цей рівень включає в себе навички, прийоми та досвід роботи у конкретній психологічній техніці, наприклад, сімейне консультування у школі, корекція девіантної поведінки підлітків.

Після закінчення вищого навчального закладу студент проходить підсумкову державну атестацію.

Підсумкова державна атестація бакалавра включає випускну кваліфікаційну роботу та державний екзамен, що дозволяє виявити теоретичну підготовку до вирішення професійних задач.

Випускна кваліфікаційна робота з психології є закінченою розробкою, в якій мають бути відображені результати експериментального дослідження, обстеження чи апробований проект корекційного чи тренінгового характеру. В роботі дається теоретичне обґрунтування та викладається прикладна частина роботи. Все це має виявляти рівень професійної ерудиції випускника, його теоретичну підготовку, володіння вміннями та навичками професійної діяльності. Обсяг кваліфікаційної роботи, як правило, коливається в межах 35–50 сторінок стандартного друкованого тексту (без додатків). Захист роботи проходить на засіданні Державної атестаційної комісії, за результатами якого виставляється державна екзаменаційна оцінка.

На державному екзамені випускник повинен підтвердити знання в області загальнопрофесійних базових та спеціальних дисциплін, що достатні для роботи в колективі психологів та професійного виконання своїх обов'язків, а також для наступного навчання.

Підсумкова державна атестація спеціаліста (магістра) також включає випускну кваліфікаційну роботу та державний екзамен.

Випускна кваліфікаційна (дипломна) робота зі спеціальності «Психологія» представляє собою закінчену розробку, що включає результати емпіричного та теоретичного дослідження, або обґрунтований проект корекційної та тренінгової методики. Обсяг випускної кваліфікаційної роботи, як правило, коливається в межах 50–85 сторінок стандартного друкованого тексту. Її захист проходить на засіданні Державної атестаційної комісії, за результатами захисту виставляється державна атестаційна оцінка.

Випускники вищого навчального закладу, які мають кваліфікацією «бакалавр психології», «психолог», згідно зі спеціалізацією будуть переважно працювати в таких галузях народного господарства як:

- освіта;
- охорона здоров'я;
- соціальне забезпечення;
- фізична культура;
- наука та наукове обслуговування;
- об'єднання громадян.

Бакалавр та спеціаліст з психології можуть працювати на підприємствах і в установах різних форм власності, в органах державного управління та консультативних фірмах.

При цьому бакалавр психології може обіймати посади, які не вимагають поглиблених професійних знань, складної дослідницької роботи і які орієнтовані переважно на вирішення стереотипних задач діяльності.

Спеціаліст-психолог (магістр) може обіймати посади, які вимагають проведення самостійних досліджень, прийняття складних рішень, володіння поглибленими професійними знаннями для вирішення здебільшого діагностичних та евристичних задач.

Підготовлений спеціаліст-психолог може обіймати такі посади (за Державним класифікатором професій):

психолог;

- науковий співробітник (з психології);
- консультант медико-психолого-педагогічної комісії;
- завідувач центру (молодіжного);
- головний консультант (керівник головного підрозділу);
- консультант із суспільно-політичних питань.

Фахівець з вищою освітою повинен бути підготовленим до вирішення конкретних задач на відповідній посаді. Він повинен легко

адаптуватися до мінливих умов діяльності підприємств різних форм власності: володіти необхідним обсягом знань у культурній, правовій, соціально-психологічній, економічній та інших галузях, вміти засвоювати нові знання, прогресивні технології та інновації. Кожен випускник повинен мати відповідну сукупність знань для виконання обов'язків на високому професійному рівні.

Психолог, який має ступінь «бакалавра» або «спеціаліста», може здати вступні екзамени до магістратури і після навчання, захисту магістерської роботи та здачі Державних іспитів отримати ступінь «магістра».

Кваліфікація психолога враховується в посадах, які він займає. Так, для роботи на посаді психолога необхідно мати вищу психологічну освіту (без вимог до стажу роботи); для роботи на посаді психолога 2 категорії потрібні вища психологічна освіта та стаж роботи на посаді психолога не менше 3-х років. Претендувати на посаду психолога 1 категорії можливо лише при наявності вищої психологічної освіти та стажу роботи на посаді психолога 2 – категорії не менше 3-х років.

Фахівці з вищою освітою можуть продовжити навчання в аспірантурі. При вступі в аспірантуру здаються вступні екзамени з психології, філософії та іноземної мови, готується реферат з актуальної психологічної проблеми. За час навчання в аспірантурі (3 роки) аспіранти вивчають філософію, педагогіку, психологію вищої освіти, іноземну мову, курси психології за спеціалізацією. Вони здають кандидатські екзамени зі спеціальності, філософії, іноземної мови, проводять під керівництвом наукового керівника наукове дослідження з актуальної психологічної проблеми, за результатами якого готують дисертацію. Після успішного захисту дисертації йому присвоюється науковий ступінь кандидата психологічних наук за відповідною спеціальністю, наприклад, юридична психологія, психологія діяльності в особливих умовах тощо.

Науковий ступінь доктора психологічних наук присуджується вченому, який підготував і захистив у спеціалізованій вченій раді докторську дисертацію. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук є науково-кваліфікаційною роботою, в якій автором на основі виконаних досліджень розроблені теоретичні положення, сукупність яких можна кваліфікувати як нове наукове досягнення в галузі психології або розв'язання важливої наукової проблеми.

Психологам, які працюють у наукових чи вищих навчальних закладах, можуть бути присвоєні вчені звання доцента і професора.

Вчене звання доцента присвоюється психологу, який як правило, має науковий ступінь кандидата психологічних наук і проявив відповідну кваліфікацію в науково-педагогічній діяльності.

Вчене звання професора присвоюється психологу, який має, як правило, науковий ступінь доктора психологічних наук і довів свою науково-педагогічну кваліфікацію.

Зміст навчання, як відмічає В. Г. Панок, обов'язково має передбачати формування особистості практикуючого психолога, зміну внутрішньої психічної структури суб'єкта навчання, оскільки основним інструментом у роботі практикуючого психолога є він сам.

3.2. Психологічна готовність до професійної діяльності

Професійні та особистісні якості психолога в його діяльності дуже тісно взаємопов'язані. Особистісні якості обумовлюють вибір сфер діяльності майбутнього психолога, а обрана професія відбивається на образі його життя та особистості. Наприклад, вважається, що З. Фрейд був сексуальним невротиком, Ф. Гальтон, який займався проблемою здібностей, був генієм. Г. Роршах з дитячих років дуже добре малював і мав прізвисько «Пляма». Найбільше його цікавили кольорові плями незвичної конфігурації, саме це, мабуть, і призвело до створення одного з найвідоміших проективних тестів.

***Герман Роршах** (1884–1922) — швейцарський психіатр, психолог. Дуже гарно малював і намагався зробити це своєю професією. У подальшому малювання залишив своїм хобі, а себе присвятив науці. Досконало оволодів російською мовою, читав в оригіналі Пушкіна, Толстого і з особливою увагою — Достоєвського. Одружившись із росіянкою, певний час прожив у Росії.*

Оскільки психологи поділяються на психологів-дослідників, психологів-педагогів та психологів-практиків, існують різні вимоги до їх професійно важливих особистісних якостей.

Для успішної роботи в сфері наукової психології необхідними, як вважає К. А. Рамуль, є: спонтанна допитливість, здатність тривалий час займатися вирішенням певної проблеми, високий рівень наукової обдарованості, значний розвиток пам'яті, творчого мислення, фантазії та спостережливості. Він виокремив такі риси особистості, які необхідні всім вченим, в тому числі і психологам, як: ентузіазм по відношенню до роботи, схильність до тривалої і наполегливої праці, дисциплінованість, здатність до критики та самокритики, неупередженість, вміння знаходити спільну мову з людьми.

Р. Кеттелл, вивчаючи за допомогою 16-факторного опитувальника залежність ефективності діяльності психолога-дослідника від його особистісних рис, отримав такий його «професійний портрет»:

$$Еф. = 0{,}31A + 0{,}78B + 0{,}47N,$$

де: Еф. — «ефективність діяльності»;

A — «готовність до контактів»;

B — «загальна інтелектуальність»;

N — «вміння підтримувати контакт».

Ці результати свідчать про те, що психологи-дослідники не полюбляють інтенсивного спілкування, адже цей фактор мало впливає на успішність їх професійної діяльності. Разом з тим дуже важливим фактором для них є «загальна інтелектуальність».

Про раціональність у встановленні та підтримці контактів, стриманість при виявленні загального інтересу до людини у психологів-дослідників пишуть і Н. А. Аміпов з М. В. Молоканопим.

Перший досвід науково-дослідної роботи набувається під час навчання у вищому навчальному закладі. Інтерес до творчості та розробки нових наукових проектів формується поступово і проявляється в написанні та захисті дисертацій на здобуття наукового ступеню кандидата чи доктора психологічних наук, наукових статей, посібників, підручників, монографій, отриманні вчених звань «доцент» і «професор».

Професія практичного психолога висуває набагато більше вимог до професійно важливих особистісних якостей спеціалістів.

На думку В. Г. Панка, визначення професійної придатності психолога до практичної діяльності має починатися з оцінки його фізичного стану. Необхідність його врахування обумовлена, по-перше, зв'язком між деякими соматичними захворюваннями (виразка шлунку, діабет, серцево-судинні захворювання тощо) і рисами характеру людини. Крім того, психолог повинен мати потужну енергетику і засоби відновлення, інакше робота може негативно вплинути на його здоров'я. По-друге, існує ряд фізичних вад, які не сумісні з посадою практичного психолога. До таких відносяться інвалідність, глибокі косметичні дефекти, дефекти мовлення.

Важливою умовою відбору є психічне здоров'я кандидата, оскільки психологічними спеціальностями часто прагнуть оволодіти люди з помітними особистими проблемами, які вони будуть переносити на робочі ситуації.

Значною складовою професійної придатності майбутнього практичного психолога є інтелект, особливо так званий «соціальний інтелект», який є центральним механізмом розуміння поведінки іншої людини.

Безумовно важливою для майбутньої діяльності є мотиваційна сфера, гуманістична спрямованість особистості практикуючого психолога, а саме: альтруїстичні позиції, високий рівень мотивації до професії, значне переважання пізнавальних і емпатійних мотивів у роботі з клієнтом, готовність до співробітництва та націленість на його позитивний результат.

Практикуючий психолог має володіти також механізмами особистісної емоційної регуляції та емоційної витривалості, здатністю легко встановлювати контакт з іншими, легкістю у спілкуванні, комунікабельністю, вмінням слухати і підтримувати розмову.

Р. Кеттелл за результатами 16-факторного опитувальника створив «професійний портрет» психолога-практика:

$$Еф. = 0{,}72A + 0{,}29B + 0{,}29H + 0{,}29N.$$

де: Еф. — «ефективність діяльності»;

A — «готовність до контактів»;

B — «загальна інтелектуальність»;

H — «ненасиченість контактами з іншими людьми»;

N — «Вміння підтримувати контакт».

Психолог-практик потребує спілкування, люди йому ніколи не набридають, а контакти з ними ніколи не вгамовують його «спрагу» до спілкування. Ці фактори є дуже важливими для його успішної професійної діяльності.

Н. А. Амінов та М. В. Молоканов дослідили, що для практикуючого психолога характерні виражена готовність до контактів, загальна інтелектуальність, вміння підтримувати контакти, стресостійкість в процесі спілкування, вміння контролювати свою поведінку, атракція, емпатія, емоційне зараження, самостійне прийняття рішень.

Значну роль комунікативних якостей особистості в професійній діяльності психолога-практика відмічають усі дослідники. Зокрема, Н. Ф. Бачманова та Н. А. Стафуріна виокремлюють такі складові «таланту спілкування»:

- здібності до повного та правильного сприйняття об'єкта, спостережливість, швидка орієнтація в ситуації;
- розуміння внутрішніх властивостей та особливостей об'єкта, проникнення в його внутрішній світ, психологічна інтуїція, які засновані на глибокій загальній ерудиції та гуманістичній спрямованості;
- здатність до співпереживання, емпатія, доброта, повага до людини, готовність допомогти;
- здатність до самоаналізу, інтерес до власної особистості й особистості інших людей;
- здатність управляти самим собою та процесом спілкування, вміння бути уважним, вміння слухати, тактовність, вміння встановлювати контакт, викликати довіру, мати відчуття гумору.

Загальне відношення до життя та діяльності, на думку В. Н. Карандашева, проявляється в таких значимих для психолога якостях особистості, як відповідальність, організованість, оптимізм, відкритість, допитливість, креативність, гнучкість поведінки, здатність до рефлексії своїх переживань і професійної діяльності.

Модель особистості практикуючого психолога (за Н. В. Чепелєвою) включає наступні складові.

Мотиваційно-цільова підструктура особистості передбачає сформовану позитивну мотивацію до професійної діяльності, до надання психологічної допомоги, прийняття себе та інших. Базовою особистісною

якістю на цьому рівні виступає діалогізм, що включає діалогічну готовність, безумовне сприйняття іншого, особистісну рефлексію, розвинену систему особистісних смислів, орієнтованість на досягнення взаєморозуміння.

Когнітивна підструктура, до якої відноситься сфера знань особистості: особистісне знання, знання себе та інших; Я-концепція фахівця (адекватність та сталість самооцінки, емпатичність, асертивність, відсутність хронічних внутрішньоособистісних конфліктів, що зумовлюють проекції та психологічні захисти тощо); професійно важливі якості пізнавальних процесів (уважність, спостережливість, вміння помічати деталі вербальної та невербальної поведінки, тобто розпізнавати психосоматичні стани, гнучкість, пластичність та динамічність мислення, вміння виділяти суттєве та узагальнювати, прогнозувати реакції та дії клієнта, моделювати наслідки роботи). Базовими особистісними якостями когнітивної підструктури є **професійна рефлексія та професійний інтелект**.

Операційно-технологічна підструктура передбачає розвинену компетентність фахівця-психолога. Вона включає володіння основними професійними вміннями та навичками, що забезпечують практичне використання наявних теоретичних знань. Найважливішим компонентом цієї підструктури є практичний інтелект.

Комунікативно-рольова підструктура передбачає розвинену комунікативну компетентність психолога. Вона містить соціально — когнітивні та комунікативні уміння (слухати іншого, розмовляти та вмовляти, встановлювати соціальний контакт, переконувати іншого, навіювати тощо). Ця підструктура включає також специфічні якості — акторські та режисерські, організаційні, що дозволяють ефективно впроваджувати активні психотехніки і групові засоби психокорекції. Базовою особистісною якістю є **професійна ідентифікація та соціальний інтелект**. Остання — це здатність у процесі спілкування визначати будь-які відхилення від нормального функціонування або розвитку людини чи групи, яка є найважливішою складовою спеціальних здібностей до психологічної діяльності.

Регулятивна підструктура забезпечує толерантність до фрустрацій, високу працездатність і саморегуляцію особистості, відсутність схильності до збудження та швидкого виснаження. Провідним компонентом виступає **професійна саморегуляція**.

Успішність професійної діяльності практичного психолога зростає по мірі того, як набувається досвід практичної роботи. Із досвідом роботи зростає і його рівень соціального інтелекту.

Професійний відбір практичних психологів, на думку В. Г. Панка, доцільно проводити у три етапи. Перший етап — це здійснення профвідбірної профорієнтації, кандидат на посаду психолога може проводити гуртки в школі, надавати постійну допомогу працівникам психологічної служби. Другий етап проводиться перед вступом до навчального закладу. Його головна мета полягає в тому, щоб відфільтрувати тих, хто явно не підходить до професії. Третій етап — це добір на певну спеціалізацію, що має бути найважливішою функцією навчального закладу та викладацького колективу.

Процес становлення особистості психолога як фахівця починається з моменту вибору професії і триває протягом усього професійного життя. Існують різні періодизації професійного розвитку. Е. А. Клімов виокремлює такі етапи професіоналізму:

1. Фаза оптації. Оптант стурбований питаннями вибору або вимушеної зміни професії і робить цей вибір. Цій фазі передує процес профорієнтації.

2. Фаза адепта. Адепт встав на шлях прихильності до професії і освоює її. Це фаза навчання, її тривалість залежить від складності професії і необхідного рівня кваліфікації.

3. Фаза адаптації. Молодий фахівець (адаптант) на цій стадії адаптується до діяльності, у нього відбуваються деякі особистісні зміни.

4. Фаза інтернала. Інтернал — це досвідчений працівник, який позитивно відноситься до обраної професійної діяльності, він може цілком самостійно, надійно і успішно справлятися з основними професійними функціями.

5. Фаза майстерності. Знаходячись на цій стадії, професіонал здатний добре вирішувати важкі професійні задачі, з якими можуть справитися далеко не всі колеги. Він починає виділятися якимись уміннями, універсалізмом, широким орієнтуванням в професійній області. Зазвичай майстер має деякі показники своєї кваліфікації (категорію, науковий ступень, вчене звання).

6. Фаза авторитету. Авторитет є відомим спеціалістом у професійному колі або за його межами.

7. Фаза наставництва. Наставник має однодумців, учнів, послідовників. Професійні задачі він вирішує, використовуючи накопичений досвід, уміння організовувати свою роботу.

Професія психолога-викладача відрізняється від професії психолога-дослідника та психолога-практика. Викладач повинен не лише володіти психологічними знаннями, а й вміти передати їх тим, кого він навчає. Викладацька діяльність передбачає виконання декількох функцій: виховної, організаторської, дослідницької і саме навчальної, а це потребує певних особистісних якостей та здібностей.

На думку В. Н. Карандашева, психолог-викладач, для того, щоб бути успішним, повинен:

- бути освіченим у різних областях психологічних знань, ерудованим в інших науках;
- фундаментально знати предмет, що викладає;
- вміти самостійно підбирати учбовий матеріал, визначати оптимальні засоби та ефективні методи навчання;
- володіти виразними засобами спілкування, ораторськими та артистичними здібностями;
- вміти пояснювати учбовий матеріал, щоби забезпечити його розуміння та засвоєння студентами;
- бути спостережливим, вимогливим і розуміючим студента;
  вміти створити мотивацію у студента до засвоєння учбового матеріалу;
  мати комунікативні та організаторські здібності;
  володіти педагогічним тактом.

Успішне викладання, таким чином, вимагає відповідальності, вміння ясно висловлювати свої думки, підтримувати інтерес студентів до предмету, спонукання студентів до розмірковування над учбовим матеріалом. Студенти цінують того викладача, який допомагає їм вчитися.

Відсутність певних вмінь та якостей не є протипоказанням для викладацької діяльності, але вважається, що для успішної роботи викладача-психолога дуже важлива соціальна чутливість. Соціальна перцепція — це чутливість до психічних проявів інших людей, їх намагань, цінностей та цілей, уміння помітити настрої та особливості поведінки іншої людини, зрозуміти і прийняти їх.

Здатність управляти собою — це ще одна важлива характеристика психолога-викладача. В управлінні собою виділяють такі складові,

як підтримка фізичного здоров'я, раціональний розподіл сил, подолання труднощів, раціональний розподіл часу. Ефективність викладацької діяльності пов'язують також з прагненням до саморозвитку та творчістю. Творчість сприяє розвитку нестандартного підходу до професійних ситуацій і професійного спілкування, а це підтримує зацікавленість студентів процесом навчання.

Вміння впливати на інших людей також необхідне хорошому психологу-викладачу. Традиційно в педагогічній діяльності виокремлюють:

- зараження — це спосіб впливу, пов'язаний з передачею емоційного стану від однієї людини до іншої; досвідчені викладачі часто використовують його в викладацькій практиці для мобілізації аудиторії;
- наслідування — формування образів для наслідування;
- навіювання — цілеспрямований вплив однієї людини на іншу, часто використовується в традиційній формі при поясненні нового матеріалу, в лекціях, під час бесід зі студентами;
- переконання — за допомогою логіки та риторики відбувається відбір та упорядкування фактів та висновків з метою досягнення певної мети, є одним із основних методів впливу в навчальному процесі.

В. Б. Успенський та А. П. Чернявська виділяють наступні психологічні критерії професійної придатності психологів-викладачів: інтелектуальність, афілітація, емоційна стійкість та життєрадісність, уважність та спостережливість, ініціативність та соціальна активність, дипломатичність, терпимість, педагогічні здібності, впевненість в собі, професійна етика, компетентність, відповідальність, інтелігентність.

Для успішного викладача-психолога необхідні такі особливості особистості, що притаманні й хорошим дослідникам, і хорошим практичним психологам. Невипадково, що видатні психологи, наприклад, Б. Г. Ананьєв, Г. С. Костюк, О. М. Леонтьєв, були видатними педагогами.

Професійно важливі якості особистості психолога-викладача розвиваються в процесі професійної діяльності.

3.3. Характеристика діяльності практичних психологів в органах внутрішніх справ України

Окремою категорією практичних психологів є психологи органів внутрішніх справ, на яких покладені досить специфічні та різноманітні професійні функції. Актуальні тенденції розвитку України вимагають радикальних змін у суспільній свідомості, відходу від історичних традицій тоталітаризму та формування пріоритетності людського потенціалу, особистісних прав та свобод. Керівництво органів внутрішніх справ для вирішення цих завдань задає чіткі орієнтири на перехід від «каральних» функцій органів та підрозділів міліції до функцій «обслуговування» населення. Обрані шляхи модернізації вищої освіти МВС співзвучні загальнодержавним та загальноєвропейським підходам.

Складність професійної підготовки практичного психолога ОВС обумовлена необхідністю поєднання вимог професії психолога з вимогами професійної діяльності працівника міліції, які можуть бути малосумісними а інколи протилежними.

Так, професія психолога вимагає від особистості таких якостей як: креативність, самостійність, лідерські якості, вміння впливати на інших, індивідуалістичний стиль поведінки. Професія ж працівника ОВС передбачає необхідність конформної поведінки, виконавської дисципліни, чітке наслідування професійним стереотипам та вимогам, що складно поєднується з креативністю та творчістю в професії психолога.

До основних завдань професійної підготовки психологів як працівників ОВС можна віднести:

- оволодіння необхідними знаннями і спеціальними навичками для успішного виконання оперативно-службових завдань;
- підвищення професіоналізму працівників органів внутрішніх справ через вдосконалення спеціальних навичок;
- розвиток особистих високоморальних якостей, почуття патріотизму та відповідальності, здібностей до сумлінного виконання професійних обов'язків, підвищення рівня загальної культури;
- зміцнення зв'язків з населенням, забезпечення працівниками міліції прав людини в ході виконання ними службових обов'язків.

Під професійною підготовкою в органах внутрішніх справ розуміється певна система навчання працівників органів внутрішніх справ, метою якого є розвиток професійно-важливих знань, умінь та навичок необхідних для успішного виконання оперативно-службових завдань та функціональних обов'язків (Наказом МВС України від 25.11.2003 № 1444 «Про організацію професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу ОВС України» регулюється організація та проведення професійної підготовки в органах внутрішніх справ).

Система професійної підготовки включає:

1. Початкова підготовка.
2. Підвищення кваліфікації.
3. Перепідготовка.
4. Стажування.
5. Службова підготовка.
6. Навчання в аспірантурі, ад'юнктурі та докторантурі.
7. Самостійна підготовка.

У свою чергу службова підготовка включає в себе:

- функціональну підготовку;
- тактику дій особового складу в типових і екстремальних ситуаціях;
- вогневу підготовку;
- фізичну підготовку;
- психологічну підготовку;
- загальнопрофільну підготовку (медична підготовка, засоби зв'язку і спеціальної техніки, цивільна оборона).

Згідно з Законом України «Про освіту» підготовка фахівців з вищою освітою здійснюється за освітньо-кваліфікаційними рівнями (ступеневою освітою) відповідно освітньо-професійних програмам (ОПП), які визначають зміст та нормативний термін навчання і передбачають відповідні форми контролю та державної атестації, що затверджуються Міносвіти. Зміст освіти обумовлений цілями та потребами суспільства, вимогами до системи знань, умінь та навичок, світогляду, громадських і професійних якостей майбутнього фахівця, що формуються у процесі навчання з урахуванням перспектив розвитку науки, техніки, технологій та культури.

Освітньо-кваліфікаційні характеристики (ОКХ) фахівців з вищою освітою визначають цілі освіти у вигляді системи виробничих

функцій, типових задач діяльності та умінь, необхідних для вирішення цих задач.

Підготовка практичних психологів для органів внутрішніх справ відбувається на двох освітньо-кваліфікаційних рівнях «Бакалавр» та «Магістр».

Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра складається з циклів: цикл нормативної та соціально-економічної підготовки, цикл фундаментальної та природничонаукової підготовки, цикл фундаментальних та професійно-орієнтованих дисциплін, цикл дисциплін вільного вибору навчального закладу, першоначаткова підготовка працівника міліції, кожен з яких містить визначений перелік дисциплін. Також програма передбачає набуття практичного досвіду курсантами в рамках проходження навчальної практики та практичної підготовки (стажування).

Цикл нормативної та соціально-економічної підготовки.

Навчальна дисципліна «Історія України», «Українська мова професійного спрямування», «Іноземна мова», «Філософія», «Юридична логіка», «Професійна етика та естетика», «Культурологія», «Релігієзнавство», «Економічна теорія», «Політологія», «Соціологія», «Спеціальна фізична підготовка».

Цикл фундаментальної та природничонаукової підготовки.

«Математична статистика», «Основи біології та генетики людини», «Антропологія», «Анатомія та еволюція нервової системи», «Історія філософії», «Зоопсихологія та порівняльна психологія», «Психофізіологія», «Екологія», «Математичні методи в психології», «Основи демографії», «Педагогіка», «Основи менеджменту», «Вступ до спеціальності», «Загальна психологія», «Практикум з психології», «Практична психологія», «Експериментальна психологія», «Історія психології», «Соціальна психологія», «Вікова психологія», «Педагогічна психологія», «Диференціальна психологія», «Психологія праці та інженерна психологія», «Психодіагностика», «Патопсихологія», «Юридична психологія», «Клінічна психологія», «Психологічний спецпрактикум за спеціальністю», «Основи психотерапії», «Психологія управління», «Політична психологія», «Психологія підліткового та юнацького віку».

Цикл дисциплін вільного вибору навчального закладу.

«Вогнева підготовка», блок юридичних дисциплін: «Основи кримінального права», «Основи кримінального процесу», «Основи

трудового права», «Основи адміністративного права», «Основи конституційного права», «Основи оперативно-розшукової діяльності», «Основи цивільного та сімейного права», «Основи психологічного консультування», «Кримінологія», «Право соціального захисту», «Профорієнтація та профвідбір», «Судова медицина та психіатрія», «Кримінальна психологія», «Етнопсихологія», «Психологічне супроводження оперативно-службової діяльності ОВС», «Основи соціально-психологічного тренінгу», «Психологія сім'ї», «Основи психологічної допомоги», «Психологія масової поведінки», окрім того, навчальна практика та стажування курсантів, які проводяться у практичних підрозділах ОВС з метою ознайомлення з діяльністю правоохоронних органів, організацією психологічного супроводження оперативно-службової діяльності, закріплення і вдосконалення отриманих курсантами теоретичних знань, формування у них професійних умінь та навичок для виконання функціональних обов'язків.

Першопочаткова підготовка працівника міліції включає наступні навчальні дисципліни: «Спеціальна фізична підготовка», «Долікарська допомога», «Тактико-спеціальна підготовка (організація та здійснення патрульної служби в ОВС)», «Загально-правової підготовки», «Охорона праці в галузі (безпека працівника міліції)», «Безпека життєдіяльності і цивільний захист», «Основи психології», «Вогнева підготовка».

Навчальна практика курсантів проводиться за результатами завершення навчання на відповідному курсі.

На першому курсі, у відповідності з освітньо-професійною програмою підготовки фахівців-психологів ОВС - ознайомча практика в підрозділах органів внутрішніх справ, основною метою якої є ознайомлення з професією працівника міліції. Провідними завданнями цієї практики є засвоєння правових та організаційних засад забезпечення охорони громадського порядку.

На другому та третьому курсах — навчальна практика за спеціалізацією, яка передбачає ознайомлення курсантів із завданнями, функціональними обов'язками психолога психологічної служби ОВС.

Стажування курсантів проводиться у практичних підрозділах ОВС з метою закріплення і вдосконалення отриманих теоретичних знань, формування у них професійних умінь та навичок для виконання функціональних обов'язків.

Підготовка психологів для органів внутрішніх справ за освітньо-кваліфікаційним рівнем «Магістр» проводиться з терміном навчання 1 рік.

Освітньо-професійна програма підготовки слухачів магістратури складається з циклів: нормативної та соціально-економічної підготовки; фундаментальної та природничонаукової підготовки; дисциплін вільного вибору навчального закладу, кожен з яких містить визначений перелік дисциплін. Також програма передбачає набуття практичного досвіду курсантами в межах проходження педагогічної практики та стажування.

Цикл професійно-орієнтованої гуманітарної і соціально-економічної підготовки, до якого відносять наступні дисципліни: «Професійна іноземна мова», «Методологія наукового пізнання», «Філософські проблеми психології», «Вища освіта і Болонський процес».

Цикл природничо-наукової, професійної та практичної підготовки включає в себе: «Інформаційні технології в психології», «Сучасні психологічні теорії особистості», «Актуальні проблеми практичної психології», «Педагогіка вищої школи», «Психологія вищої школи», «Загальна методологія і методи досліджень в психології».

Цикл дисциплін вільного вибору навчального закладу: «Організація і проведення емпіричних досліджень в психології», «Методика викладання юридичної психології», «Професійно-психологічна підготовка персоналу органів внутрішніх справ», «Новітні методи психологічної діагностики», «Новітні методи надання психологічної допомоги», «Психологія девіантної поведінки», «Профілактика та корекція професійно-психологічної деформації працівників ОВС», «Постстресові розлади та шляхи їх запобігання», «Методи психологічного впливу», «Судово-психологічна експертиза», «Спеціальна фізична підготовка».

Педагогічна практика слухачів проводиться у вищому навчальному закладі з метою ознайомлення з діяльністю науково-педагогічного персоналу, організацією та проведенням навчально-виховного процесу, закріплення і вдосконалення отриманих теоретичних знань, формування професійних умінь та навичок педагогічної майстерності.

Стажування слухачів магістратури проходить у практичних підрозділах ОВС з метою вивчення організації психологічного супроводження оперативно-службової діяльності, закріплення і

вдосконалення отриманих теоретичних знань, формування професійних умінь та навичок для виконання функціональних обов'язків.

У 2002 році були створені Центри практичної психології при ГУМВС, УМВС, УМВСТ та ВНЗ. Професійна діяльність практичних психологів ОВС охоплює чотири напрями:

1) професійна орієнтація і професійно-психологічний відбір на службу та навчання;

2) психопрофілактична робота та психологічне супроводження служби в ОВС;

3) психологічне супроводження оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ;

4) психолого-педагогічне супроводження навчально-виховного процесу в навчальних закладах МВС, здійснення психологічної підготовки та впровадження новітніх психологічних технологій.

Згідно з Наказом МВС України № 842 від 28.07.2004 «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України» на практичних психологів ОВС України покладені наступні основні завдання:

- Надання допомоги керівникам усіх рівнів з питань зміцнення дисципліни й законності в органах внутрішніх справ України, створення ефективної системи забезпечення психологічної та психофізіологічної надійності персоналу.
- Здійснення професійної орієнтації і професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в органи внутрішніх справ України та навчання в навчальних закладах МВС України з метою визначення їх психологічної готовності до правоохоронної діяльності в органах внутрішніх справ України. Здійснення психологічного вивчення працівників, які переміщуються на іншу посаду в системі МВС України, з метою визначення їх психологічних характеристик та прогнозування психологічної готовності до виконання ними певних оперативно-службових завдань.
- Психологічна підготовка працівників органів внутрішніх справ України до виконання своїх функціональних обов'язків як у повсякденних, так і в екстремальних умовах.
- Проведення психопрофілактичної роботи в органах внутрішніх справ України з персоналом органів та підрозділів внутрішніх

справ. Здійснення заходів щодо оптимізації соціально-психологічного клімату в колективах. Психологічне консультування керівників органів внутрішніх справ України, а також працівників органів внутрішніх справ України та членів їх сімей.

- Психологічне супроводження оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України.
- Впровадження досягнень сучасної психології в процес розкриття та розслідування злочинів.
- Надання психологічної допомоги працівникам органів внутрішніх справ України під час охорони громадського порядку та при забезпеченні переговорної діяльності.
- Розроблення та впровадження новітніх психологічних технологій в оперативно-службову діяльність, у тому числі із застосуванням комп'ютерної поліграфної техніки.
- Психолого-педагогічне супроводження навчально-виховного процесу в навчальних закладах МВС України, здійснення психологічної підготовки працівників органів внутрішніх справ України, надання психологічної допомоги особам, прийнятим на службу, в адаптації до умов оперативно-службової діяльності.
- Упровадження тренінгових технологій формування в працівників органів внутрішніх справ України відповідних професійно важливих психологічних якостей, психологічної стійкості, навичок безпечної поведінки, уміння розв'язувати свої психологічні проблеми та управляти конфліктними ситуаціями з урахуванням особливостей несення служби та категорії працівників органів і підрозділів внутрішніх справ.
- Виявлення за допомогою психологічних та соціологічних методів чинників, що сприяють виникненню соціально-психологічних проблем в оперативно-службовій діяльності органів внутрішніх справ України.

В. С. Медведєв, в процесі становлення та розвитку вітчизняної відомчої психології, виділяє дві знакові події в історії ОВС України, ОВС колишнього СРСР та силових відомств у цілому, що припадають на другу половину 1993 року. Вони пов'язані з реалізацією пропозицій, наданих групою фахівців на чолі з В. М. Синьовим та О. П. Сєверовим, та підтриманих заступником міністра внутрішніх справ України В. Г. Барташевичем.

***Синьов Віктор Миколайович** — народився 14.03.1940 року, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член Національної академії педагогічних наук України, Президент Асоціації корекційних педагогів України. Директор Інституту корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. В. М. Синьов працював доцентом, професором, начальником кафедри, першим проректором Київського інституту внутрішніх справ (1980–1990). За розвиток пенітенціарної педагогіки, юридичної психології, підготовку кадрів правоохоронних органів йому присвоєне почесне звання «Заслужений юрист України» (1995).*

Перша подія полягала у створенні психологічного факультету у Київському інституті внутрішніх справ, де почала здійснюватись підготовка професійних психологів для підрозділів внутрішніх справ та установ виконання покарань. Дещо пізніше психологічний факультет було створено також у Національному університеті внутрішніх справ (м. Харків).

Водночас, наступною знаковою подією було створення Управління виховної та соціально-психологічної роботи Міністерства внутрішніх справ України, яке очолив О. П. Севєров.

На той час було розроблено нормативно-правову базу, визначено основні завдання та функції, організаційно-штатну структуру психологічної служби ОВС України.

Вагома роль у створенні та становленні психологічної служби в органах внутрішніх справ та відомчих навчальних закладах належить доктору юридичних наук, академіку АПрН України М. В. Костицькому, на той час – проректору Української академії внутрішніх справ.

Унаслідок прикладених зусиль було створено відділи психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ, розроблено Концепцію психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності, Положення про службу психологічного забезпечення та Типові функціональні обов'язки психолога органу (підрозділу) внутрішніх справ України.

Зі спеціальності «юридична психологія» в Україні функціонують докторська та дві кандидатські спеціалізовані вчені ради, захищені більше 20 дисертацій, відкриті магістратура та ад'юнктура.

Костицький Михайло Васильович *— народився 14.01.1948 року, доктор юридичних наук, професор, генерал-лейтенант внутрішньої служби, дійсний член (академік) Академії правових наук України, член-кореспондент Академії педагогічних наук України, заслужений юрист України. За його ініціативою та підтримкою у середині 90-х років в Українській академії внутрішніх справ створено спеціалізовану вчену раду з юридичної психології та філософії права.*
Костицький М. В. обирався народним депутатом України (1994 р.), був призначений суддею Конституційного Суду України (1996–2005 рр.).

У підготовці практичних психологів для ОВС фактично вже склалася київська наукова школа й успішно формує свої засади харківська школа.

Нагадаємо, що історично під науковою школою у психології розуміться три види об'єднань:

1) організаційно поєднаний дослідницький колектив, який концентрує увагу на вивченні проблеми, категорії з подальшим його оформленням у концепцію (наприклад, психологія вчинку В. А. Роменця та його учнів);

2) дослідницьке об'єднання, яке спирається на кілька спільних засад (світоглядних, теоретичних, методичних тощо) і розробляє певний спектр проблем (наприклад, так званий «невидимий коледж» А. В. Петровського);

3) педагогічно-освітній колектив, який базується на власних наукових розробках, традиціях, а також певних (не обов'язково моністичних) теоретичних позиціях;

Київська наукова школа центрується навколо постатей дійсного члена АПН України, професора В. М. Синьова, доктора психологічних наук, професора С. І. Яковенка, кандидата психологічних наук, професора О. П. Сєверова, кандидата психологічних наук, доцента Д. О. Ніколенка та ін.

На жаль, у підготовці практичних психологів для ОВС України існує вузьке місце. Воно полягає у незадовільному забезпеченні навчальною літературою українською мовою, яка б висвітлювала

сучасні наробки практичного спрямування. Для порівняння — у Росії за час незалежності видано в декілька разів більше підручників та навчальних посібників. При цьому спільною для України та Росії проблемою є те, що абсолютна більшість навчальної літератури підготовлена юристами і призначена для юристів.

Перерахуємо деякі аспекти діяльності, в яких практичні психологи ОВС України на сьогодні досягли суттєвих результатів.

Психодіагностикою та соціально-психологічним вивченням охоплюється близько 95% кандидатів на службу, із яких 14% не рекомендуються до прийому. При відборі на навчання додатково проводиться вивчення мотиваційної та інтелектуальної готовності, при цьому відсів складає приблизно 4%. Визнанням ефективності професійного відбору як такого стало запрошення психологів до участі у доборі працівників ОВС для миротворчих сил ООН. У ході багатоступінчатого добору діагностуються професійно-важливі якості; дається прогноз поведінки у екстремальних ситуаціях, пов'язаних з міжнаціональним складом миротворців та специфікою країни перебування; складається психологічний портрет кандидата. У 2000 р. така робота проведена з 208 попередньо рекомендованими особами, з яких 17% отримали негативний висновок.

Вперше в історії ОВС України за результатами опитування і тестування працівників всіх регіонів складено узагальнений соціально-психологічний портрет професіонала. З відповідними рекомендаціями його розіслано на місця.

Не підміняючи соціально-економічні причини психологічними, які у більшості випадків виступають безпосереднім приводом, зазначимо, що психологічна служба у межах своєї компетенції проводить інтенсивну профілактично-корекційну діяльність. Її основу складають три методичні матеріали, підготовлені за результатами спеціального дослідження та двох науково-теоретичних конференцій «Попередження суїцидальних проявів у працівників ОВС» (1998; 2000), проведених на базі КІВС. У навчальну програму підготовки психологів введена дисципліна «Психологія суїцидальної поведінки» та видано два навчальних посібника. Однак, визнання ефективності роботи психологів до певної міри спровокувало тенденцію перекласти на них усю попереджувально-корекційну діяльність.

Слід зазначити, що проблема суїциду гостро стоїть і перед ОВС Росії.

Починаючи з 1998 року, втрати особового складу за цим показником щорічно майже дорівнюють кількості звільнених за порушення дисципліни та законності.

Офіційну позицію з цього приводу виклав один із керівників наступним чином: «Як показує практика і кількість суїцидів, і в цілому організація психологічної роботи на місцях напряму залежать від введення та укомплектування посад психологів».

З метою апробації передових технології, мовної і критеріальної адаптації тестово-опитувальних методик у 2000 році при Головному управлінні МВС у м. Києві створено Центр практичної психології. На нього було покладено функції Центральної психометричної комісії МВС України, відкриття якої було передбачено у пакеті пропозицій, внесених на розгляд колегії МВС.

На розгляд також подавалися пропозиції щодо об'єднання психологів у регіональні (міські, обласні, тощо) центри практичної юридичної психології та створення Головного науково-методичного центру (на правах інституту). На нашу думку реалізація цих пропозицій дозволить, суттєво не збільшуючи існуючі штати, утворити стрункуорганізаційну структуру. Вона, в свою чергу, підвищить стійкість психологічної служби ОВС до зовнішніх збурюючих впливів і сприятиме більш ефективній діяльності практичних психологів на місцях.

Наказом МВС України № 842 від 28.07.2004 р. було затверджено кваліфікаційні вимоги до працівників служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України. Відповідно до зазначених вимог у Посадових обов'язках психолога передбачено, що він:

Вивчає вплив психологічних, економічних і організаційних факторів на службову діяльність працівників органів внутрішніх справ України (далі – працівники ОВС) з метою створення сприятливих умов оперативно-службової діяльності та підвищення її ефективності.

Бере участь у вивченні соціально-психологічного клімату органів і підрозділів внутрішніх справ, визначає психологічні фактори, що впливають на працівників ОВС.

Проводить обстеження індивідуальних рис та якостей працівників ОВС, особливостей службової діяльності персоналу різних професій і спеціальностей, яке пов'язане з професійно-психологічним відбором (підбором), перевіркою психологічних умов служби,

виявленням їхніх інтересів і нахилів, аналізує психологічний стан працівників ОВС у ході виконання ними службових завдань.

Готує рекомендації щодо призначення кандидата на певну посаду за результатами соціально-психологічного вивчення і його професійної психодіагностики.

Разом з іншими фахівцями органів і підрозділів внутрішніх справ бере участь у розгляді завдань соціально-психологічного розвитку службових колективів, вибирає найбільш актуальні питання і проблеми, які потребують вирішення (плинність персоналу, порушення службової дисципліни та законності, низькі показники службової діяльності), визначає шляхи усунення причин, які їх викликали.

Здійснює професійно-психологічну підготовку працівників ОВС.

Розробляє професіограми й детальні психологічні характеристики працівників ОВС різних спеціальностей і посад органів та підрозділів внутрішніх справ, які визначаються умовами професійної діяльності, дає рекомендації щодо оптимального використання індивідуально-психологічних можливостей працівників ОВС з урахуванням перспективи розвитку їхніх професійних здібностей.

Бере участь у здійсненні заходів із службової і професійної адаптації молодих працівників і фахівців органів внутрішніх справ України.

Готує рекомендації і пропозиції щодо впровадження результатів психологічних досліджень у практичну діяльність, а також здійснює заходи щодо вдосконалення соціально-психологічного клімату в колективах органів та підрозділів внутрішніх справ, які сприяють поліпшенню умов праці і підвищенню ефективності діяльності працівників ОВС, здійснює контроль за їх виконанням.

Вивчає й аналізує причини плинності персоналу, підбір та розстановку кадрів, виходячи з вимог організації праці й управління правоохоронною діяльністю, розробляє пропозиції щодо забезпечення стабільності персоналу органів внутрішніх справ України, допомагає адаптації працівників ОВС, у тому числі й молодих фахівців.

Бере участь у формуванні груп, екіпажів, нарядів і службових колективів, проектуванні систем організації служби (організації робочого часу, робочих місць тощо) з урахуванням ергономічних вимог, готує пропозиції щодо розроблення методів управління персоналом, удосконалення матеріального і морального стимулювання, сприяє

правильній орієнтації працівників ОВС у проблемах психологічного характеру, пропагує психологічні знання.

Надає індивідуальну психологічну допомогу працівникам ОВС під час виконання оперативно-службових завдань.

Складає психологічні портрети і прогнози можливих дій правопорушників (злочинців), за необхідності готує психологічні обґрунтування планів оперативно-службових заходів.

У разі необхідності, у межах своєї компетенції, бере участь у проведенні оперативно-розшукових та слідчих дій, у здійсненні психологічного впливу на правопорушників (злочинців), переговорній діяльності тощо. Надає термінову психологічну допомогу працівникам ОВС, що потребують її після перебування в екстремальних ситуаціях, а також особам, що потерпіли в ході оперативно-службових заходів.

Аналізує надзвичайні події серед особового складу органів і підрозділів внутрішніх справ, зокрема, випадки суїцидів та суїцидальних проявів, шляхом безпосередньої участі в службових розслідуваннях вивчає психологічні причини й наслідки цих подій, проводить роботу з профілактики подібних випадків.

Консультує керівників органів і підрозділів внутрішніх справ щодо соціально-психологічних проблем управління персоналом, підтримання соціально-психологічного благополуччя, консультує працівників ОВС з питань внутрішньоколективних стосунків, які потребують урахування психологічних факторів.

До психолога служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України пред'являються вимоги щодо того, що він повинен знати: нормативно-правові акти; розпорядження, вказівки, методичні та інші матеріали з практичної психології; психологію праці і управління; юридичну, інженерну і соціальну психологію; методи вивчення психологічних особливостей службової діяльності працівників ОВС, індивідуальної психодіагностики; технічні засоби, які застосовуються в процесі психодіагностики, психокорекції, вивчення умов служби; передовий вітчизняний і світовий досвід роботи психологів правоохоронних органів; основи психофізіології, патопсихології, психокорекції, профорієнтаційної роботи; основи трудового законодавства; завдання та функції, правові підстави діяльності органів, підрозділів

внутрішніх справ, служб та навчальних закладів МВС України; структуру системи МВС України та порядок функціонування служби психологічного забезпечення органів внутрішніх справ України, її взаємодії з іншими органами, підрозділами, службами, навчальними закладами та науково-дослідними установами МВС України.

До кваліфікації психолога ОВС висуваються кваліфікаційні вимоги. За цими вимогами на відповідну посаду можуть бути призначені:

Головним психологом: особа, що має вищу психологічну освіту і стаж роботи на посалі старшого психолога органів внутрішніх справ України не менше 3 років.

Старшим психологом: особа, що має вищу психологічну освіту і стаж роботи на посалі психолога органів внутрішніх справ України не менше 3 років.

Психологом: особа, що має вищу психологічну освіту без висунення вимог до стажу роботи.

Служба психологічного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ керується у своїй роботі основним документом Положенням про службу. У зазначеному Положенні закріплені такі основні розділи: загальні положення; основні завдання служби психологічного забезпечення; функції служби психологічного забезпечення; матеріально-технічне та фінансове забезпечення; обов'язки та права начальника Центру практичної психології при МВС України.

Загальні положення

Положення про службу психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України (далі — Положення) визначає психологічне забезпечення як систему організаційних та психологічних заходів, спрямованих на вдосконалення роботи з персоналом та підвищення ефективності оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України.

Положення регулює питання організації служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України (далі — служба психологічного забезпечення), завдання, функції та основні методи здійснення зазначеного виду діяльності, повноваження психологів та порядок виконання покладених на них функцій.

Психологічне забезпечення здійснюють працівники служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України (далі — працівники служби психологічного забезпечення).

До структурних підрозділів служби психологічного забезпечення належать:

Центр практичної психології при МВС України (далі – ЦПП при МВС України), на який покладено функції управління та координації діяльності всіх підрозділів служби психологічного забезпечення.

Центри практичної психології при головних управліннях МВС України в Автономній Республіці Крим, місті Києві та Київській області, управліннях МВС України в областях, місті Севастополі та на транспорті.

Окремі посади практичних психологів у міських, районних, лінійних органах, стройових та спеціальних підрозділах внутрішніх справ.

Підрозділи психологічного забезпечення та окремі посади психологів Державної служби охорони при МВС України.

Підрозділи психологічного забезпечення внутрішніх військ МВС України.

Підрозділи психологічного забезпечення навчальних закладів МВС України.

Структура і штати служби психологічного забезпечення затверджуються Міністром внутрішніх справ України.

Структурні підрозділи служби психологічного забезпечення МВС України при штатній чисельності від двох до чотирьох посад психологів формуються у відділення психологічного забезпечення, а при штатній чисельності від п'яти і більше посад психологів відділення за погодженням з ЦПП при МВС України мають бути перетворені в Центр практичної психології.

Чисельність фахівців структурних підрозділів психологічного забезпечення пропорційно залежить від загальної чисельності особового складу органів внутрішніх справ України та встановлюється нормативними актами МВС України відповідно до рекомендованих норм навантаження.

Служба психологічного забезпечення у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, постановами Верховної Ради України, актами Президента України та Кабінету Міністрів

України, нормативно-правовими актами МВС України, Етичним кодексом психолога служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України та цим Положенням.

Підрозділи психологічного забезпечення внутрішніх військ МВС України, Державної служби охорони при МВС України та навчальних закладів МВС України у своїй діяльності додатково керуються відповідними галузевими положеннями, затвердженими МВС України.

Очолює службу психологічного забезпечення начальник Центру практичної психології при МВС України, який здійснює загальне керівництво і координацію діяльності підрозділів служби психологічного забезпечення, призначається на посаду і звільняється з посади наказом заступника Міністра внутрішніх справ України за поданням начальника Департаменту роботи з персоналом МВС України, якому безпосередньо підпорядковується.

Інші працівники ЦПП при МВС України призначаються на посади та звільняються з посад у встановленому порядку.

На посади працівників служби психологічного забезпечення призначаються фахівці, які мають вищу психологічну освіту відповідно до затверджених МВС України кваліфікаційних вимог.

Практичні психологи міських, районних, лінійних органів, стройових, спеціальних підрозділів внутрішніх справ безпосередньо підпорядковуються заступникам начальників органів, підрозділів по роботі з персоналом, а в питаннях організації професійної діяльності перебувають у прямому підпорядкуванні начальників центрів практичної психології при ГУМВС, УМВС і керуються нормативно-правовими актами МВС України, що стосуються організації діяльності служби психологічного забезпечення.

Психологи підрозділів Державної служби охорони при МВС України безпосередньо підпорядковуються керівникам центрів практичної психології при ГУМВС (УМВС), а в питаннях організації професійної діяльності перебувають у прямому підпорядкуванні керівника структурного підрозділу служби психологічного забезпечення Департаменту Державної служби охорони при МВС України.

Психологи підрозділів внутрішніх військ МВС України безпосередньо підпорядковуються керівництву частин, з'єднань та територі-

альних командувань внутрішніх військ МВС України, а в питаннях організації професійної діяльності перебувають у прямому підпорядкуванні керівника структурного підрозділу служби психологічного забезпечення Головного управління внутрішніх військ МВС України.

Призначення працівників служби психологічного забезпечення на окремі посади психологів міських, районних, лінійних органів, стройових та спеціальних підрозділів внутрішніх справ та Державної служби охорони при МВС України здійснюється з обов'язковим погодженням кандидатури з начальником Центру практичної психології при ГУМВС (УМВС).

Координацію науково-дослідницької і науково-методичної роботи з питань психологічного забезпечення роботи з персоналом, психологічного супроводження оперативно-службової діяльності в органах внутрішніх справ України і психолого-педагогічного супроводження навчально-виховного процесу в навчальних закладах МВС України здійснює ЦПП при МВС України.

Свою роботу служба психологічного забезпечення організовує на підставі перспективних і поточних планів з урахуванням науково-методичних рекомендацій, передового досвіду та відповідно до вимог нормативно-правових актів МВС України.

Перелік психодіагностичних методик, що використовуються фахівцями служби психологічного забезпечення, установлюється ЦПП при МВС України після затвердження керівництвом Міністерства внутрішніх справ України.

Відомості про результати психологічних обстежень працівників органів внутрішніх справ України, що перебувають у розпорядженні працівників служби психологічного забезпечення, відносяться до конфіденційної інформації, що підлягає розголошенню лише у випадках, установлених чинним законодавством.

Для здійснення професійної діяльності працівникам служби психологічного забезпечення виділяються робочі кабінети, персональна електронно-обчислювальна техніка, аудіо- та відеотехніка, програмні продукти, навчальні та методичні посібники, психологічні тести та методики, діагностичне та психокорекційне обладнання відповідно до затвердженого Табеля належності матеріального забезпечення, засобів зв'язку, обчислювальної та організаційної техніки, допоміжних технічних засобів центрів практичної психології при головних

управліннях МВС України в Автономній Республіці Крим, місті Києві та Київській області, управліннях МВС України в областях, місті Севастополі та на транспорті та служби психологічного забезпечення Державної служби охорони, Головного Управління внутрішніх військ МВС України. У разі, якщо в органах і підрозділах внутрішніх справ передбачена окрема штатна посада психолога, останньому додатково надається окремий кабінет психологічної корекції та регуляції.

Працівникам служби психологічного забезпечення для досягнення максимальної ефективності й результативності заходів психологічного супроводження дозволяється носіння цивільної форми одягу під час виконання ними службових обов'язків.

Залучення працівників служби психологічного забезпечення до інших видів діяльності, що виключають або ускладнюють виконання їхніх професійних завдань, забороняється.

Основні завдання служби психологічного забезпечення

Надання допомоги керівникам усіх рівнів з питань зміцнення дисципліни й законності в органах внутрішніх справ України, створення ефективної системи забезпечення психологічної та психофізіологічної надійності персоналу.

Здійснення професійної орієнтації і професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в органи внутрішніх справ України та навчання в навчальних закладах МВС України з метою визначення їх психологічної готовності до правоохоронної діяльності в органах внутрішніх справ України. Здійснення психологічного вивчення працівників, які переміщуються на іншу посаду в системі МВС України, з метою визначення їх психологічних характеристик та прогнозування психологічної готовності до виконання ними нових оперативно-службових завдань.

Психологічна підготовка працівників органів внутрішніх справ України до виконання своїх функціональних обов'язків як у повсякденних, так і в екстремальних умовах.

Проведення психопрофілактичної роботи в органах внутрішніх справ України з персоналом органів та підрозділів внутрішніх справ. Здійснення заходів щодо оптимізації соціально-психологічного клімату в колективах. Психологічне консультування керівників органів внутрішніх справ України, а також працівників органів внутрішніх справ України та членів їх сімей.

Психологічне супроводження оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України.

Упровадження досягнень сучасної психології в процес розкриття та розслідування злочинів.

Надання психологічної допомоги працівникам органів внутрішніх справ України під час охорони громадського порядку та при забезпеченні переговорної діяльності.

Розроблення та впровадження новітніх психологічних технологій в оперативно-службову діяльність, у тому числі із застосуванням комп'ютерної поліграфної техніки.

Психолого-педагогічне супроводження навчально-виховного процесу в навчальних закладах МВС України, здійснення психологічної підготовки працівників органів внутрішніх справ України, надання психологічної допомоги особам, прийнятим на службу, в адаптації до умов оперативно-службової діяльності.

Упровадження тренінгових технологій формування в працівників органів внутрішніх справ України відповідних професійно важливих психологічних якостей, психологічної стійкості, навичок безпечної поведінки, уміння розв'язувати свої психологічні проблеми та управляти конфліктними ситуаціями з урахуванням особливостей несення служби та категорій працівників органів і підрозділів внутрішніх справ.

Виявлення за допомогою психологічних та соціологічних методів чинників, що сприяють виникненню соціально-психологічних проблем в оперативно-службовій діяльності органів внутрішніх справ України.

Функції служби психологічного забезпечення

За напрямком організації та проведення професійної орієнтації і професійно-психологічного відбору:

Здійснення психологічного діагностування, вивчення особистісних, інтелектуальних якостей кандидатів на службу в органах внутрішніх справ України (у тому числі до складу спеціальних миротворчих підрозділів), навчання в навчальних закладах МВС України, працівників органів внутрішніх справ України, що висуваються на керівні посади або переміщуються на інші посади в системі МВС України.

Підготовка висновків щодо наявності необхідних професійно важливих якостей, ступеня інтелектуально-мотиваційної, психологічної готовності та придатності кандидатів до служби в органах внутрішніх справ України (у тому числі до складу спеціальних миротворчих підрозділів), навчання в навчальних закладах МВС України, працівників органів внутрішніх справ України, що висуваються на керівні посади або переміщуються на інші посади в системі МВС України, а також щодо здатності виконання ними оперативно-службових завдань у різних умовах службової діяльності.

Розроблення професіограм на ґрунті вивчення особливостей професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ України з метою вдосконалення методів і критеріїв професійно-психологічного відбору кандидатів, прогнозування їх здатності до навчання та виконання оперативно-службових завдань.

За напрямком здійснення психопрофілактичної роботи та психологічного супроводження служби:

Проведення психодіагностики з метою виявлення в працівників органів внутрішніх справ України станів емоційно-психологічної напруженості, перевтоми, інших негативних психологічних станів.

Організація та проведення психопрофілактичної роботи з працівниками органів внутрішніх справ України. Здійснення корекції психологічної напруженості, перевтоми та інших негативних психологічних станів, організація та забезпечення роботи кабінетів психологічної корекції та регуляції.

Здійснення індивідуально-психологічного консультування керівників органів і підрозділів внутрішніх справ, працівників органів внутрішніх справ України та членів їх сімей під час розв'язання їх психологічних та сімейних проблем, а також надання психологічної допомоги молодим працівникам органів внутрішніх справ України в процесі їх адаптації до умов службової діяльності.

Участь у службових розслідуваннях надзвичайних подій, пов'язаних із загибеллю та самоушкодженнями працівників органів внутрішніх справ України, у тому числі із самогубствами.

Надання психологічної допомоги працівникам органів внутрішніх справ України після їх перебування в екстремальних ситуаціях, пов'язаних із виконанням оперативно-службових завдань, застосуванням вогнепальної зброї і спецзасобів, отриманням значних психогенних навантажень, зниженням працездатності тощо.

У разі застосування працівниками органів внутрішніх справ України вогнепальної зброї на поразку, а також після їх перебування в екстремальних ситуаціях, пов'язаних із загибеллю людей, або в разі виявлення в працівника негативного психоемоційного чи психофізіологічного стану за результатами психологічної експрес-діагностики працівники служби психологічного забезпечення мають право тимчасово (терміном до 3 діб) усувати працівників органів внутрішніх справ України від виконання службових обов'язків зі збереженням заробітної плати для надання невідкладної психологічної допомоги та здійснення заходів первинної психопрофілактики з подальшим вирішенням питання про їх допуск до самостійного несення служби.

Обґрунтоване рішення про усунення працівників органів внутрішніх справ України від виконання ними службових обов'язків оформляється психологом у письмовому вигляді та надається керівництву органу, підрозділу внутрішніх справ з обов'язковим ознайомленням даних працівників органів внутрішніх справ України під особистий підпис.

Аналіз причин і умов психологічного травматизму, тілесних ушкоджень чи загибелі працівників органів внутрішніх справ України під час виконання ними службових обов'язків та поза службою, підготовка методичних рекомендацій щодо їх попередження.

Вивчення соціально-психологічного клімату в колективах, надання рекомендацій щодо його поліпшення, а також профілактика та вирішення конфліктних ситуацій.

Надання рекомендацій з питань раціонального розподілу кадрів у колективах з урахуванням індивідуально-психологічних характеристик працівників органів внутрішніх справ України, їх психологічної сумісності з метою ефективного виконання ними оперативно-службових завдань, зміцнення дисципліни і законності.

Участь у роботі атестаційних комісій органів внутрішніх справ України, формуванні резерву кадрів на висунення, проведенні психологічного вивчення працівників органів внутрішніх справ України під час їх переміщення на керівні посади.

Вивчення психологічної сумісності працівників органів внутрішніх справ України та їх готовності до спільної професійної діяльності в складі спеціальних загонів, груп, нарядів, екіпажів тощо. Надання рекомендацій щодо комплектування цих загонів, груп, нарядів, екіпажів.

Розроблення рекомендацій з питань використання в роботі з працівниками органів внутрішніх справ України методів соціально-психологічного, індивідуально-психологічного та реабілітаційного характеру для керівників органів і підрозділів внутрішніх справ та апаратів роботи з персоналом.

Сприяння оптимізації соціально-психологічного клімату в органах і підрозділах внутрішніх справ, надання психологічної допомоги керівництву в процесі розроблення та виконання управлінських рішень, спрямованих на підвищення ефективності діяльності та зміцнення дисципліни.

Участь у службових розслідуваннях надзвичайних подій, порушень працівниками органів внутрішніх справ України дисципліни і законності.

Надання консультативної та практичної допомоги працівникам органів внутрішніх справ України в питаннях взаємодії з різними верствами населення, а також представниками засобів масової інформації.

За напрямком психологічного супроводження оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України:

Консультування працівників органів внутрішніх справ України з психологічних аспектів оперативно-службової діяльності.

Психологічне забезпечення переговорів зі злочинцями шляхом надання консультативної допомоги працівникам оперативних служб або прийняття безпосередньої участі в їх проведенні.

Складання психологічних портретів осіб, які підозрюються в скоєнні злочинів.

Проведення психологічних експертиз та поліграфних досліджень.

Вивчення потреб органів внутрішніх справ України в психологічних технологіях для різних видів оперативно-службової діяльності, формування замовлень на їх розроблення відповідним навчальним закладам і науковим установам та подальше їх упровадження в практику.

За напрямком психолого-педагогічного супроводження навчально-виховного процесу в навчальних закладах МВС України, здійснення психологічної підготовки та впровадження новітніх психологічних технологій:

Проведення занять у системі службової підготовки працівників органів внутрішніх справ України з психологічної тематики, спрямованих на розвиток професійно значущих психологічних якостей,

підвищення психологічної стійкості під час виконання оперативно-службових завдань, особистої дисциплінованості, культури спілкування та чуйного ставлення до громадян.

Консультування керівників органів внутрішніх справ України з питань використання психологічних технологій у роботі з кадрами, прогнозування психологічного стану працівників органів внутрішніх справ України та організації діяльності колективів в екстремальних умовах.

Організація заходів щодо формування в працівників органів внутрішніх справ України психологічної готовності до професійної діяльності в екстремальних ситуаціях, відповідального ставлення до дотримання правил безпеки в службовій діяльності, передбачливості.

Участь у підборі наставників та надання їм рекомендацій щодо оптимальної адаптації молодих працівників органів та підрозділів внутрішніх справ до умов службової діяльності відповідно до їх індивідуальних особливостей, психологічне супроводження цього процесу, у разі необхідності, надання індивідуальної психокорекційної допомоги, аналіз та узагальнення результатів адаптації до умов служби, розроблення пропозицій та рекомендацій.

Запровадження тренінгових психологічних технологій підготовки працівників органів внутрішніх справ України до умов службової діяльності.

Обов'язки та права начальника Центру практичної психології при МВС України

Обов'язки начальника ЦПП при МВС України:

Організовує роботу ЦПП при МВС України, забезпечує якісне та ефективне виконання покладених на нього завдань, несе за це персональну відповідальність. Розробляє та узгоджує функціональні обов'язки працівників ЦПП при МВС України.

Спільно з керівниками головних управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, місті Києві та Київській області, управлінь МВС України в областях, місті Севастополі та на транспорті, навчальних закладів МВС України, начальниками територіальних командувань та з'єднань внутрішніх військ МВС України організовує роботу служби психологічного забезпечення, надає методичну та практичну допомогу, а також контролює її діяльність.

Бере участь в організації добору, розстановки, навчання й професійної підготовки працівників служби психологічного забезпечення, контролює дотримання підлеглими дисципліни і законності, забезпечує участь представників ЦПП при МВС України в проведенні службових розслідувань щодо працівників служби психологічного забезпечення в разі порушення ними дисципліни, законності або Етичного кодексу психолога служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України.

Організовує стажування на базі ЦПП при МВС України кандидатів на посади начальників структурних підрозділів служби психологічного забезпечення.

Організовує підготовку проектів нормативних актів та інших документів, спрямованих на створення і вдосконалення відомчої нормативної бази з питань психологічного забезпечення.

Здійснює координацію роботи відомчих наукових установ і вищих навчальних закладів МВС України з питань психологічного забезпечення службової діяльності працівників органів внутрішніх справ України. Вносить пропозиції керівництву Міністерства внутрішніх справ України щодо вдосконалення та поліпшення функціонування служби психологічного забезпечення.

Організовує взаємодію служби психологічного забезпечення з питань, віднесених до її компетенції, з органами державної влади, правоохоронними органами, структурними підрозділами МВС України, військовими формуваннями, навчальними закладами, науковими установами, громадськими, релігійними організаціями, засобами масової інформації, юридичними та фізичними особами.

Розглядає кореспонденцію, скарги, заяви, листи, а також забезпечує прийом працівників органів внутрішніх справ України та громадян, які звертаються до МВС України з питань, що входять до компетенції служби психологічного забезпечення, організовує їх своєчасне та об'єктивне розв'язання.

Координує організацію психопрофілактичної роботи в органах внутрішніх справ України.

Організовує координацію діяльності з питань вирішення організаційного, науково-методичного, кадрового, матеріально-технічного забезпечення роботи щодо впровадження комп'ютерних поліграфних технологій та створення системи забезпечення психологічної надійності персоналу МВС України.

Начальник ЦПП при МВС України має право:

Готувати та вносити на розгляд керівництва проекти наказів МВС України та інших управлінських рішень щодо психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності, підписувати та затверджувати документи ЦПП при МВС України.

Отримувати в установленому порядку від структурних підрозділів МВС України, органів і підрозділів внутрішніх справ, навчальних закладів МВС України необхідні дані щодо заходів психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності.

За дорученням керівництва МВС України представляти інтереси Міністерства внутрішніх справ України в центральних органах виконавчої влади та урядових органах державного управління України, на підприємствах, в організаціях, громадських формуваннях.

Установлювати зв'язки з підрозділами психологічного забезпечення інших правоохоронних органів і військових формувань України та зарубіжних країн з питань, що належать до компетенції служби.

Вносити в установленому порядку керівництву Департаменту роботи з персоналом МВС України пропозиції щодо призначення, переміщення та звільнення з посади працівників ЦПП при МВС України, а також їх атестування, присвоєння спеціальних звань, заохочення чи накладення дисциплінарного стягнення.

Вносити пропозиції щодо встановлення та зміни працівникам ЦПП при МВС України посадових окладів, передбачених у мінімальних і максимальних розмірах, премій та надбавок у межах фонду заробітної плати.

Контролювати дотримання законності й етичних стандартів психолога при здійсненні заходів психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності та роботи з особовим складом.

За узгодженням з керівництвом Міністерства внутрішніх справ України проводити наради, семінари, збори особового складу структурних підрозділів служби психологічного забезпечення, відомчих науково-дослідних установ психологічного спрямування, а також кафедр психологічного профілю вищих навчальних закладів МВС України.

Здійснювати перевірку організації та результатів роботи служби психологічного забезпечення.

Призначення на посаду та звільнення з посади керівників структурних підрозділів служби психологічного забезпечення в обов'язковому порядку погоджуються з начальником ЦПП при МВС України.

Наказом МВС України було затверджено Етичний кодекс відомчого психолога.

ЕТИЧНИЙ КОДЕКС
психолога органів внутрішніх справ України

1. Професійна діяльність психолога служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України (далі – психолог) визначається особливою відповідальністю перед людьми, з якими він працює.

2. У разі, якщо особисті інтереси працівника органів внутрішніх справ України вступають у протиріччя з інтересами керівництва органів внутрішніх справ, працівників, інших осіб, психолог повинен виконувати свої функції з максимальною неупередженістю.

3. У своїй професійній діяльності психолог повинен дотримуватися вимог Конституції України, законів України «Про міліцію», «Про психіатричну допомогу», нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України, що регламентують діяльність служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України.

4. Робота психолога базується на принципі професійної незалежності. Рішення психолога з питань професійно-психологічного змісту є остаточним і не може бути скасоване керівництвом органу внутрішніх справ України, якому психолог підпорядковується по службі.

5. Професійне втручання в роботу психолога можливе лише з боку вищої за ієрархією посадової особи служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України, наділеної відповідними повноваженнями.

6. Відмінити рішення психолога може тільки спеціальна комісія, що складається з висококваліфікованих психологів та має включати фахівців, вищих за рангом по службі психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України.

7. У роботі з людьми психолог керується принципами неупередженості, науковості, чесності та відвертості, добровільної згоди працівників органів і підрозділів внутрішніх справ та інших осіб на проведення з ними психодіагностичних та психокорекційних заходів, застосування інших психологічних технологій.

8. Психолог несе персональну відповідальність за достовірність отриманих даних та підготовлених ним висновків і рекомендацій.

9. Робота психолога в системі МВС України спрямована виключно на досягнення гуманних цілей, які передбачають сприяння розвитку особистості працівників органів і підрозділів внутрішніх справ та інших людей, збереження їхнього фізичного та психологічного здоров'я, підвищення ефективності їхньої професійної діяльності.

10. Психолог будує свою роботу на підставі безумовної поваги до гідності і недоторканності особистості кожної людини, з якою працює, дотримується основних людських прав і свобод згідно з Конституцією України.

11. Психолог має бути обережним і обачним у виборі та використанні психодіагностичних та психокорекційних методів, інших психологічних технологій, особливо у своїх висновках і рекомендаціях.

12. У разі вимушеного застосування психодіагностичних чи психокорекційних методик, інших психотехнологій, які не пройшли достатньої апробації та наукової експертизи, психолог має бути особливо обачним у своїх висновках та рекомендаціях.

13. Психолог не повинен брати участі в діях, які обмежують розвиток особистості людини, порушують її людську свободу, фізичну та психологічну недоторканність.

14. Психолог зобов'язаний інформувати тих посадових осіб, яким він підпорядкований, а також безпосередніх керівників по лінії служби психологічного забезпечення про виявлені ним порушення прав людини, злочини, правопорушення як учинені, так і ті, що готуються.

15. Психолог має протидіяти будь-яким політичним, ідеологічним, соціальним, економічним, релігійним, кримінальним, психологічним та іншим впливам, які здатні призвести до порушення прав працівників органів внутрішніх справ України, завдати шкоду їхньому фізичному чи психологічному здоров'ю.

16. Психолог повинен здійснювати тільки ті заходи, які відповідають його освіті та кваліфікації.

17. Психолог не має права передавати некомпетентним особам для використання ними психодіагностичні та психокорекційні методики.

18. Психолог повинен перешкоджати використанню методів психодіагностики та психологічного впливу професійно некомпетентними особами, попереджати про це тих, хто користується послугами таких осіб.

19. Працівники органів внутрішніх справ України мають право на індивідуальну консультацію психолога.

20. Дані індивідуального психологічного обстеження працівників органів внутрішніх справ України психолог має право передавати іншим особам лише в порядку, установленому законодавством.

21. Не допускається передача психологом іншим особам щодо людини такої інформації, яка може бути використана для завдання шкоди цій людині.

22. Психолог несе персональну відповідальність за зберігання інформації щодо людей, з якими він проводить заходи психологічного супроводження.

23. Психолог не повинен брати участі у виконанні нестичних вимог інших осіб.

24. Порушення працівниками підрозділів психологічного забезпечення норм професійної етики несумісне з виконанням ними посадових функціональних обов'язків.

Питання для самоперевірки

1. Які професійні вміння визначають успішність практичної діяльності психолога?
2. Що є базовим етапом професійного розвитку психолога?
3. Які якості особистості є професійно важливими для психолога — дослідника?
4. Які якості особистості є професійно важливими для психолога — викладача?
5. Які якості особистості є професійно важливими для психолога — практика?
6. Чому важливими для психолога є психічне і фізичне здоров'я?
7. Які основні завдання професійної підготовки практичного психолога ОВС?
8. Які основні завдання служби психологічного забезпечення ОВС?
9. Яку модель практикуючого психолога запропонувала Н. В. Чепелєва?
10. Які якості повинен виявляти психолог при спілкуванні з клієнтом (за Р. С. Немовим)?

Завдання для самопідготовки

1. Визначте переваги навчання за Болонською системою.
2. Порівняйте вимоги до підсумкової державної атестації бакалавра з вимогами до підсумкової державної атестації магістра?
3. Виявіть відмінності у «професійних портретах» психолога-дослідника та психолога — практика, створених Р. Кеттеллом.
4. Порівняйте Етичний кодекс психолога органів внутрішніх справ з Етичним кодексом психолога України.

Література

1. *Аминов Н. А., Молоканов М. В.* О компонентах специальных способностей будущих школьных психологов // Психологический журнал / Н. А. Аминов, М. В. Молоканов. — 1992. — Т. 13. — № 5. — С. 104–110.

2. *Бачманова Н. Ф., Стафурина Н. А.* К вопросу о профессиональных способностях психолога // Современные психолого — педагогические исследования проблемы высшей школы / Н. Ф. Бачманова, Н. А. Стафурина. — Л., 1985. — Вып. 5. — С. 78–86.

3. *Біла О. Г.* Соціально-психологічні детермінанти особистісного становлення психолога-практика / О. Г. Біла // Проблеми загальної та педагогіч-

ної психології: Збірник наук. пр. Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України [За ред. С. Д. Максименка]. – К.: ГНОЗІС. 2003. – Т.V. – Ч. 6. – С. 18–22.

4. *Бочелюк В. Й., Зарицька В. В.* Психологія: вступ до спеціальності: Навч. посібник / В. Й. Бочелюк. В. В. Зарицька. – К.: Центр учбової літератури. 2007 – 288 с.

5. *Дуткевич Т. В., Савицька О. В.* Практична психологія: Вступ у спеціальність [Навчальний посібник] / Т. В. Дуткевич, О. В. Савицька. – К.: Центр учбової літератури. 2007. – 256 с.

6. *Дружинин В. Н.* Экспериментальная психология: Учебник для вузов / В. Н. Дружинин. – [2-е изд.]. – СПб.: Питер. 2006. 320 с.: ил. – (Серия «Учебник нового вуза») – 320 с.

7. *Іванова О. В., Ірхін Ю. Б., Ярема Н. Ю.* Професійна підготовка психологів ОВС: Навчально-методичний посібник / О. В. Іванова, Ю. Б. Ірхін, Н. Ю. Ярема. – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, ДП «Друкарня МВС», 2008. – 98 с.

8. *Карандашев В. Н.* Психология: Введение в профессию [Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / В. Н. Карандашев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Смысл; Издательский центр «Академия», 2008. – С. 393-477.

9. *Климов Е. А.* Введение в психологию труда / Е. А. Климов. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – С. 175-186.

10. *Основи* практичної психології: підручник для студентів ВНЗ / В. Панок Т. Титаренко, Н. Чепелова та ін. – [3-тє вид., стереотип.]. – К.: Либідь, 2006. – 536 с.

11. *Чепелева Н. В., Пов'якель Н. І.* Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога / Н. В. Чепелева, Н. І. Пов'якель // Психологія: Збірник наукових праць – Вип. 3. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1998. – С. 35–41.

ЗМІСТ

ВСТУП **3**

РОЗДІЛ І. ПСИХОЛОГІЯ ЯК НАУКА **5**
1.1. Становлення психології в донауковий період 5
1.2. Становлення наукової психології 11
1.3. Галузі сучасної психології 24
Питання для самоперевірки 28
Завдання для самопідготовки 28
Література 28

РОЗДІЛ ІІ. ПСИХОЛОГІЯ ЯК ПРОФЕСІЯ **30**
2.1. Основні види діяльності психолога 30
2.2. Основні напрями діяльності психолога 37
2.3. Етичні принципи діяльності психолога 60
2.4. Професійні психологічні асоціації 82
Питання для самоперевірки 88
Завдання для самопідготовки 88
Література 88

РОЗДІЛ ІІІ. ПСИХОЛОГ ЯК ПРОФЕСІОНАЛ **91**
3.1. Особливості професійної підготовки психологів 91
3.2. Психологічна готовність до професійної діяльності 99
3.3. Характеристика діяльності практичних психологів в органах внутрішніх справ України 107
Питання для самоперевірки 135
Завдання для самопідготовки 135
Література 135

ДОДАТКИ **137**

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА **179**

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Олена В'ячеславівна ІВАНОВА
Людмила Миколаївна МОСКАЛЮК
Сергій Іванович КОРСУН

ПСИХОЛОГІЯ:
ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Оригінал-макет підготовлено
ТОВ «Видавництво «Центр учбової літератури»

Підписано до друку 25.06.2012 р. Формат 60x84 1/16.
Друк лазерний. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 10,35.

ТОВ «Видавництво «Центр учбової літератури»
вул. Електриків, 23 м. Київ 04176
тел./факс 044-425-01-34
тел.: 044-425-20-63; 425-04-47, 451-65-95
800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4162 від 21.09.2011 р.